

JOLANTA DYONIZIAK
Université Adam Mickiewicz à Poznań

POJĘCIE *BIEDY* W JĘZYKU POLSKIM, FRANCUSKIM, ANGIELSKIM

Abstract. Dyoniziak Jolanta. *Pojęcie „biedy” w języku polskim, francuskim, angielskim* [The lexeme *bieda* in Polish, French and English]. *Studia Romanica Posnaniensia*, Adam Mickiewicz University Press, Poznań, vol. XXXII : 2005, pp. 23-32. ISBN 83-232-1465-4, ISSN 0137-2475.

The aim of this article is the semantic analysis of the lexeme *bieda* in Polish, French and English. The author shows that the semantic contents of this lexeme in Polish is different than in the other two languages. The author claims that owing to a large amount of usages of the lexeme typical only for our language, it is a specific, cultural language item.

1. 'POLSKA BIEDA' VERSUS 'OBCA BIEDA'

Śmiem twierdzić, iż nie ma w naszym kraju osoby, która nie słyszałaby w codziennych rozmowach rodaków bądź to w dyskursach wyższej rangi, często politycznych, społecznych połączenia wyrazowego *polska bieda*. W zderzeniu z dokonanymi zmianami społeczno-gospodarczymi, z nową, inną, kolejną rzeczywistością wyrażającą się w całym zasobie nowych słów i wyrażań, takich jak: *biznes, konkurencja, wolny rynek, demokracja* owo połączenie brzmi swojsko, odnosi się do tego wycinka naszego świata, który wydaje się spajać poszczególne jego fragmenty. Używając zestawienia *polska bieda* możemy je odnosić zarówno do naszej przeszłości, jak i do naszej sytuacji obecnej. Wymieniając pierwszy element połączenia nominalnego otrzymamy wyrażenia typu: *francuska bieda, angielska bieda, amerykańska bieda*, itd., które rąż przeciętnego użytkownika polszczyzny. Za poprawne uznać należy szereg innych wyrażań typu: *angielska pogoda, walc angielski, francuski piesek, klucz francuski, amerykański pojedynek*, itd. Mówiąc o biedzie w tych krajach Polak powiedziałby zapewne *bieda* we Francji, w Anglii, itd., połączenie **francuska bieda* jest puste znaczeniowo, to znaczy, że nie ma takiej rzeczywistości, do której by ono odsyłało. Co innego z połączeniem *polska bieda*, które wyraż-

nie się zleksykalizowało i utrwaliło w naszym języku na poziomie formalnym i semantycznym. Mówiąc *polska bieda* sugerujemy, iż istnieje taki wycinek rzeczywistości, do której to wyrażenie się odnosi i, że jest to rzeczywistość specyficzna, inna niż w pozostałych społecznościach narodowych, i że leksem *bieda* w języku polskim ma tym samym inny zakres znaczeniowy niż w pozostałych językach, przede wszystkim szerszy.

Celem mojego artykułu jest wstępna analiza językowa leksemu *bieda* w języku polskim i w innych językach europejskich: francuskim i angielskim. Podjęta analiza ma więc charakter kontrastywny i fragmentaryczny zarazem. Szczególnie interesować mnie będzie zawartość semantyczna leksemu w wymienionych językach i jego łączliwość. Analiza przeprowadzona została na materiale językowym pochodzącym ze słowników językowych, choć nie tylko. Szereg przykładów zaczerpnęłam z prasy: „Polityka”, „Gazeta Wyborcza” i innych źródeł, na przykład z literatury.

2. STARA BIEDA – POLSKA KONWENCJA SYTUACYJNA

Alosza Awdiejew pisząc w numerze 8 (91) 2004 „Charakterów” rys socjologiczny o narzekaniach Polaków uznał odpowiedź na stawiane przez nich pytanie: – *Co u Ciebie?* – *Stara bieda* za «wstępną rozmówkę polską» i argumentował jej użycie «wrodzonym niezadowoleniem Polaków ze wszystkiego» (Awdiejew, 2004). Abstrahując od charakteru socjologicznego przedstawionych spostrzeżeń rosyjskiego naukowca wyrażenie *stara bieda* uznać należy za polską konwencję konwersacyjną. I chociaż szereg studiów językowych podjętych niedawno dowodzi, że istnieją uniwersalne strategie konwersacyjne wynikające z logiki naturalnej (Gordon, Lakoff, 1975), uniwersalnej logiki konwersacji (Grice, 1975) czy uniwersalnych reguł grzecznościowych (Searle, 1975) to polski przypadek *starej biedy* nie należy do uniwersalnych. Zgadzam się z Wierzbicką (1999), iż językowe konwencje sytuacyjne, choć w większości przypadków powtarzalne w różnych językach, są często determinowane przez rzeczywistość społeczną i choć konwencjonalne w obrębie jednej społeczności kulturowej nie są uniwersalne poza jej granicami. Zgodnie z teorią relatywizmu kulturowego formy powierzchniowe używane przez mówiących w kontaktach werbalnych mogą być odmienne w różnych językach, a skoro mogą być odmienne to znaczy, że są bezpośrednio determinowane specyfiką społeczno-kulturową danej grupy. Chodzi tu o różnice w obrębie zakodowanej w języku «logiki kulturowej» (Wierzbicka, 1999: 225). Jej względność powoduje, że pewne zwroty są typowe dla danej społeczności kulturowo-językowej. Polski zwrot konwersacyjny *stara bieda* znaczy tyle co ‘nic nowego, bez zmian’, można go interpretować szerzej, a mianowicie ‘tak samo źle, jak było do tej pory’. Nie ma on odpowiednika ani w języku francuskim, ani w języku angielskim. W pierwszym przypadku na stawiane pytanie – *Comment ça va?* (*Comment allez-vous?*) pada odpowiedź – (*très*) *bien*, ewentualnie – *comme si comme ça*. W drugim przypadku

zasada konwersacyjna narzuca ekwiwalentną znaczeniowo odpowiedź – *How are you? – Fine, thanks*. Wierzbicka zauważa, iż w angielskich zwrotach sytuacyjnych różnego rodzaju pozdrowień dominuje zasada uprzejmego dystansu i niezobowiązującego traktowania spraw subiektywnych (Wierzbicka, 1999). O ile uwaga ta jest zasadna również, jak widać, do przedstawionej formy francuskiej (*très bien*), to nie może być stosowana w odniesieniu do wyrażenia polskiego. Zleksykalizowany zwrot konwersacyjny *stara bieda* będący odpowiedzią na pytanie *Co u Ciebie?* nie ma swego odpowiednika ani w języku francuskim, ani w języku angielskim i jest zaprzeczeniem konwersacyjnej zasady uprzejmego dystansu typowej dla tych dwóch języków. Wyrażenie *stara bieda* znacząc ‘nic nowego’, implikuje brak dystansu między rozmówcami, wzajemne ich zaangażowanie w to, co jest przez to, co już było i co jest im znane.

3. NIE BIADAJ, TYLKO SIĘ BADAJ¹ – O ZAKRESIE SEMANTYCZNYM LEKSEMU *BIEDA*

Analiza językowa zawartości semantycznej leksemu *bieda* w języku polskim wykazuje, że jest on polisemiczny tak jak polisemiczne są również jego odpowiedniki w językach europejskich: francuskim i angielskim. Ich zakresy znaczeniowe są jednak inne.

Bieda w pierwszym znaczeniu odsyła do sytuacji, w której znajduje się człowiek, wtedy gdy nie dysponuje dostateczną ilością środków finansowych, *bieda* znaczy niedostatek, brak pieniędzy. Wyrażenia *żyć w biedzie*, *klepać biedę* są izomorficzne względem wyrażen *vivre dans la pauvreté*, *live in poverty*.

Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, iż nośnikiem znaczenia przenośnego *bieda* ‘brak czegoś’ nie jest w języku polskim leksem *bieda* w przeciwieństwie do dwóch pozostałych języków, w których leksemy: *pauvreté*, *poverty* zawierają taki sem.

Przykłady:

1) *On a souvent signalé la pauvreté des renseignements que nous possédons sur les grands artistes gothiques* (SOREL, *Réflex.violence*, 1908, pp. 384).

2) *Elle est singulière la légendaire pauvreté d'une langue où l'on pourrait dans l'écriture d'un passage nommer trente fois une plante sans répéter deux fois le même nom!* (GOURMONT, *Esthét. lang. fr.*, 1899, pp. 43).

3) *His later stories are not interesting because of their poverty of imagination.*

W języku polskim w takim znaczeniu mogą być użyte słowa: *ubóstwo*, *niedostatek* synonimiczne w swoim zakresie podstawowym do słowa *bieda*. *Ubóstwo* znaczy biedę, niedostatek, jak również w znaczeniu szerszym małą ilość czegoś, brak różnorodności, niski poziom czegoś, ograniczenie.

¹ „Polityka” nr 38 (2470) 18 września 2004.

Przykłady:

- 4) *ubóstwo stylu, języka, wyobraźni,*
- 5) *ubóstwo intelektu,*
- 6) *ubóstwo życia kulturowego.*

Wyrażenie *floral poverty* będzie miało w języku francuskim formę quasi-izomorficzną *pauvreté florale*, różnica ma jedynie charakter składniowy i polega na opozycji antepozycja/postpozycja przymiotnika w funkcji epitetu, w odróżnieniu od języka polskiego, gdzie omawiane wyrażenie nie będzie izomorficzne ze względu na konieczność wymiany leksemu *pauvreté, poverty* na leksem *ubóstwo*.

Polski leksem *bieda* posiada dodatkowe semy, których nie mają leksemy *pauvreté, poverty*. Wystarczy przyrzeć się bogatej frazeologii, w której leksem *bieda* nie odnosi się do braku środków finansowych, a oznacza 'trudność', 'kłopot', 'niepowodzenie'. Odpowiednikiem w języku francuskim będą tu odpowiednio leksemy: *problème, difficulté*, a w języku angielskim analogicznie: *problem, trouble, difficulty*.

Przykłady:

w języku francuskim

- 7) *Je ne vois pas où est le problème.*
- 8) *Cet enfant me pose des problèmes.*
- 9/10) *La difficulté du métier commençait à lui en donner le goût. // Le roi de France était en difficulté avec l'Église.*

w języku angielskim

- 11) *Those children are a nuisance.*
- 12) *She always comes to me first if she has a problem.*
- 13) *It's only problem when you forget where dreams end and the real world begins.*
- 14) *She had great difficulty in understanding him.*
- 15) *I have trouble getting the car started.*

▪ *od biedy* 'z trudem, z trudnością' – fr. *avec difficulté*, ang. *with difficulty*

- 16) *Zdał z wielką biedą* – *Il a passé un examen avec une grande difficulté.*

▪ *od biedy* 'w braku czegoś lepszego' – fr. *au pis-aller, à la rigueur*, ang. *for lack of anything better*

- 17) *En s'offrant si légèrement à moi, comme une remplaçante, comme un pis-aller* (Larbaud).

- 18) *On peut à la rigueur se passer de son avis dans une discussion* (Romains).

▪ *pól biedy* 'niewielki kłopot' – fr. *demi-mal*, ang. *(only) half the problem*

- 19) *Est-il blessé? Non, il n'y a que demi-mal.*

▪ *narobić sobie, komu biedy* 'narobić kłopotu, spowodować nieszczęście' – fr. *donner de la tablature à qqn, donner du fil à retordre à qqn, mettre qqn en difficulté, mettre qqn dans de beaux draps*, ang. *make trouble for sb*

- 20) *Comme elle était très scrupuleuse, elle l'a bien renseigné d'avance ... Qu'il aurait du mal avec moi, que je leur donnerais du fil à retordre, que j'étais*

assez paresseux, foncièrement désobéissant, et passablement étourdi (L.-F. Céline, *Mort à crédit*, Livre de poche, pp. 112).

21) *Sans le vouloir nous vous avons donné de la tablature. Nous en sommes désolés* (Zaręba, 1995).

▪ *mieć z kim biedę* ‘mieć z kim kłopot’, fr. *avoir des problèmes avec qqn*, ang. *have a problem with sb*

▪ *wpaść, popaść w biedę, być w biedzie* ‘mieć kłopoty’, fr. *être en difficulté, être [se trouver] dans de beaux draps*, ang. *have a problem with sth*

▪ *ściągnąć biedę na swoją głowę* ‘narobić sobie kłopotu’, fr. *s’attirer des ennuis, se mettre dans de beaux draps*, ang. *get into trouble*

▪ *wleźć z jednej biedy w drugą* ‘popaść z jednego nieszczęścia w drugie, mieć ciąg niepowodzeń’, fr. *tomber d’un malheur à l’autre*, ang. *have a bad time*

To samo znaczenie mają czasowniki derywowane, na przykład:

▪ *biedzić się z czym* ‘męczyć się, borykać się z czym’ fr. *avoir de la difficulté à faire qqch, être en peine de faire qqch*, ang. *toil at/over sth, to take a lot of trouble over sth*

▪ *biedzić się nad czym* ‘mozolić się, trudzić’ fr., ang. *toil at/over sth, to take a lot of trouble over sth*

▪ *biedzić się o co* ‘martwić się, kłopotać się’, fr. *s’inquiéter de qqch, se tourmenter de qqch, se soucier de qqch, se mettre en peine*, ang. *worry about/over sth*

▪ *biadolić* ‘narzekać’, fr. *se plaindre de qqch*, ang. *complain about sb/sth*

Polskie słowo *bieda* nie zawsze odsyła do stanu charakteryzującego się złą sytuacją finansową i nie musi być używane tylko w kontekście ekonomicznym. Jeśli ktoś *ściągnął biedę na swoją głowę*, to nie znaczy, iż nie ma już za co żyć, lecz że narobił sobie kłopotu, że ma jakiś problem i że ów problem nie musi wcale mieć podłoża ekonomicznego. Synonimiczne znaczenie ma wyrażenie *narobić sobie, komu biedy*, które znaczy tyle co narobić kłopotu, spowodować nieszczęście. Ulegać niepowodzeniom znaczą wyrażenia: *wpaść, popaść w biedę, wleźć z jednej biedy w drugą*. To ostatnie wyrażenie implikuje ciąg nieszczęść, a nie jednorazową trudność. Znaczenie to kontynuują formy derywowane czasowników powstałe na bazie nominalnej *bieda* ‘kłopot, trudność, zmartwienie’:

– *biedzić się z kim, z czym*, czyli męczyć się, borykać się z czym,

– *biedzić się nad czym*, czyli trudzić się, mozolić

– *biedzić się o co*, czyli martwić się, kłopotać się

– *biadolić(biadać)*, czyli narzekać

Znaczenie polskiego słowa *bieda* odsyła po pierwsze, tak jak jego odpowiedniki w języku francuskim *pauvreté* i angielskim *poverty* do sytuacji, w której może znaleźć się człowiek pozbawiony środków finansowych. I jest to znaczenie węższe, ponieważ użycie słowa w tym znaczeniu ogranicza się do kontekstu ekonomicznego. Po drugie, polskie słowo *bieda* ma znaczenie szersze w przeciwieństwie do

słów *pauvreté* i *poverty*, które tego znaczenia nie posiadają, a które może być aktualizowane poza kontekstem ekonomicznym i wyraża się poprzez ciąg synonimiczny: *trudność, problem, kłopot, zmartwienie, nieszczęście, narzekanie, niezadowolenie*. W języku francuskim, zarówno jak i w angielskim, to znaczenie aktualizować się będzie za pomocą szeregu leksemów, z których najczęściej używane będą: *problème, difficulté, difficulty, trouble*.

4. POLSKA BIEDA – KULTUROWY ZAKRES ZNACZENIA

Szeroki zakres znaczeniowy słowa *bieda* w języku polskim umożliwia różne jego użycia. Niektóre z nich nabrały szczególnego wymiaru tak jak zestawienie *polska bieda*. Już na początku artykułu zaznaczyłam, iż odsyła ono de pewnej rzeczywistości naszego kraju i nie jest równoznaczne z wyrażeniem *bieda w Polsce*. Wyrażenie *polska bieda* znaczy narodowy problem, ciąg narodowych niepowodzeń związanych najczęściej z koniecznością podejmowania walki o niepodległość. Wierzbicka w swej analizie semantycznej słowa *ojczyzna* wykazuje, iż jednym z komponentów znaczeniowych, obok szeregu składników uniwersalnych, takich jak:

- (1) kraj
- (2) urodziłem się w tym kraju
- (3) jestem jakby częścią tego kraju
- (4) nie mogę być jakby częścią innego kraju, itd.

pojawia się składnik tożsamy tylko naszej zbiorowości językowo-kulturowej:

- (5) myślę coś takiego, gdy myślę o tym kraju
- (6) ten kraj nie jest taki jak jakiś inny kraj
- (7) wiele złego przydarzyło się temu krajowi (Wierzbicka, 1999: 483).

Zestawienie *polska bieda* odsyła do zbiorowej pamięci narodowych nieszczęść, przybierających często formę męczeństwa. Bolesne, pełne cierpienia konotacje ojczyzny są charakterystyczne dla polskiej poezji, również współczesnej (Bartmiński, 1993, Wierzbicka, 1999: 476).

Przykłady:

*Ojczyzny mojej stopy okrwawione
Włosami otrzeć na piasku upadam (...)*
(Cyprian Kamil Norwid)

*A ja wszędy w tej krainie widzę jedną wielką bliźnę, jedną
Moją cierpiącą Ojczyznę.*

(Juliusz Słowacki)

*O tak ojczyzna moja mak czerwony
Beton i Szopen i strzecha i miecz.*

(Bohdan Drozdowski, *Ojczyzna moja*)

– ojczyzna nasza – także przez cieśnię sklecona,
niezdarna w swych granicach jak niezwrotny korab,
kołysząca się nazbyt i jak zawsze **chora**.

(Ernest Bryll, *Lekcja polskiego* – Słowacki)

Ojczyzno moja tam jak **łańcuch martwych ciał**
 i leży na niej głaz, spod niego zieleń tryska
 O ziemi, tyś jest **obraz ciosany z krwawych skał**,
 ty jesteś **duchom grób** i **duchom** jak **kołyska**.

(Krzysztof, Kamil Baczyński, *Prolog (Ojczyzna)*)

O ziemi, ziemi moja, powróć w nasze serca
 czystym imieniem, rozwiąż skamieniały czas.
Od ciał zabitych, ciał morderców
od trwogi nocnej oczyść nas.

(Krzysztof, Kamil Baczyński, *Modlitwa II*)

– Ach Polska, Polska, wyśniona, wymodlona, **wycierpiana** – westchnąłeś – już cię prawie
 widać, jak wychodzisz z mgieł, z mroku nocy, z cmentarza narodów.

(Tadeusz Konwicki, 1990: 38)

Nie umiem także przypomnieć sobie owej Polski, którą nosiliśmy w sobie jak **przejmujący**
ból pierwszego skurczu naczyń wieńcowych. Polski bezcielesnej, Polski – hipnotyzującego widma.

(Tadeusz Konwicki, 1990: 43)

My wiemy, że nas zgubiła złota wolność. Dzięki, zwiariowane przywiązanie do swobód poje-
 dynczego obywatela, do autonomii i niepodległości człowieka. Nasza cała **bieda** z tej rozpasanej
 wolności.

(Tadeusz Konwicki, 1990: 89)

Nie rozumiem mnie, bo jestem Polakiem, bo należę do zbiorowości rozsiadłej wzdłuż rzeki
 Wisły albo raczej zbiorowości rojącej się wokół szeregowej rzeki europejskiej. A los tego stadka
 istot rozumnych koczujących nad dziką rzeką, choć mieszczący się w normach i prawach biolo-
 gicznych Ziemi, jest **losem pokrętnym, losem skomplikowanym, losem wynaturzonym jak każde**
nieszczęście, jak każda bieda.

(Tadeusz Konwicki, 1990: 22-23)

We współczesnym użyciu pojęcie ojczyzny jest blisko powiązane z pojęciem
 takim jak **śmierć, cierpienie, męczeństwo, strata, wygnanie, tęsknota** (Wierzbicka,
 1999; 475). Szereg związków frazeologicznych sugeruje kolokacje **ojczyzna – bie-**
da, kłopot, nieszczęście, cierpienie, na przykład:

- **polec** za ojczyznę,
- **przelewać krew** za ojczyznę,
- **umrzeć, walczyć** za ojczyznę,
- **zginąć** za ojczyznę, w **obronie** ojczyzny.

Przykłady:

*Dla ciebie więzy, pęta nie zelżywe!
 Kształcisz kalectwo przez chwalebne blizny,
 Gnieździsz w umyśle rozkoszy prawdziwe!
 Byle cię można wspomóc, byle wspierać,
 Nie żal żyć w nędzy, nie żal i umierać!
 (Ignacy Krasicki, O miłości ojczyzny)*

*Gdzie jeszcze mężne nie wygasło plemię,
 Co za swych ojców wiarę, mowę, ziemię
 Ciągłe nadstawia piersi, serca, głowy
 Na miecze wrogów, najeźdźców okowy,
 Co póty działać, walczyć nie przestanie,
 Póty żyć będzie, póki tylko stanie
 Jednego męża, jednego pałasza –
 To Polska! ... Polska! ... To ojczyzna nasza!
 (Aleksander Fredro, Ojczyzna nasza)*

*Dalekim wciąż idę krajem,
 (...) znaczony na piersiach blizną
 za ciebie, miła ojczyzno!
 (Edward Słoński, Ojczyzna)*

*Moją ojczyzną jest Polska Podziemna,
 Walcząca w mroku, samotna i ciemna.
 Czy tam, czy tutaj, to jedno nas łączy.
 Nurt nieśmiertelny, co we krwi się sączy
 I każe sercu taką moc natężyć,
 Że wbrew rozumom musimy zwyciężyć.
 (Stanisław Baliński, Polska Podziemna)*

*Zrzucał uczeń portret cara,
 Ksiądz Ściegienny wznosił modły,
 Opatrywał wóz Drzymala,
 Dumne wiersze pisał Norwid
 I kto szablę mógł utrzymać,
 Ten formował legion, wojsko:
 Żeby Polska, żeby Polska,
 Żeby Polska była Polską
 (Jan Pietrzak, Żeby Polska była Polską)*

*Obskoczony przez zdarzeń zamęt,
 kregiem ostrym rozdarty na pół,*

głowę rzuć pod wiatr jak granat,
 piersi zgniecie czas czarną łapą;
 (...) Umrzeć przyjdzie, gdy się kochało
 wielkie sprawy głupią miłością.

(Krzysztof, Kamil Baczyński, *Z głową na karabinie*)

Na koniec rzecz wypada, co zresztą potwierdza przeprowadzona wstępnie analiza materiału językowego, że leksem *bieda* jest specyficzną dla naszej kultury jednostką leksykalną.

Po pierwsze, zawartość semantyczna słowa *bieda* jest w naszym języku poliemiczna. Użycia tego słowa nie ograniczają się jedynie do kontekstu ekonomicznego, słowo to pojawia się również poza nim głównie w języku potocznym i znaczy wtedy trudność, kłopot, niepowodzenie, nieszczęście. Dowodem na takie użycia jest bogata frazeologia, którą w części przedstawiłam.

Po drugie, leksem *bieda* aktualizowany w języku polskim za pomocą określeń *stara, polska* nabiera specyficznego, kulturowego znaczenia i może być użyty tylko w odniesieniu do naszego kręgu społeczno-kulturowego. Wyrażenia *stara bieda, polska bieda* nie mają swych ekwiwalentów w innych językach, takich jak język francuski, czy język angielski, są więc kulturowe i wynikają z realiów społeczno-historycznych. Stąd pojęcie *biedy* w języku polskim jest w dużym stopniu kulturowe. Zgadzam się z Wierzbicką, która twierdzi, iż pojawienie się takich pojęć w danym języku daje się zrozumieć jedynie na tle całego zaplecza kulturowego tych języków, a z kolei same te pojęcia stanowią cenne źródło poznania kultur (Wierzbicka, 1999: 519).

BIBLIOGRAFIA

- Baczyński K.K. (1992), *Poezje*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, 79, 222, 280.
- Baliński S. (1982), *Polska Podziemna. Peregrynacje*, (w:) B. Drozdowski, B. Urbankowski (1988), *Od Staffa do Wojaczka. Poezja polska 1939–1985. Antologia*, tom 1, Wyd. Łódzkie, 209.
- Bartmiński J. (1993), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Bryll E. (1966), *Lekcja polskiego – Słowacki*, (w:) B. Drozdowski, B. Urbankowski (1988), *Od Staffa do Wojaczka. Poezja polska 1939–1985. Antologia*, tom 2, Wyd. Łódzkie, 314.
- Cowie A.P., Mackin R., McCaig I.R. (1983), *Oxford dictionary of current idiomatic english*, Oxford University Press.
- Drozdowski B. (1960), *Ojczyzna moja. Południe i cień*, (w:) B. Drozdowski, B. Urbankowski (1988), *Od Staffa do Wojaczka. Poezja polska 1939–1985. Antologia*, tom 2, Wyd. Łódzkie, 205.
- Fisiak J. (red.) (2003), *The new Kosciuszko foundation dictionary english-polish, polish-english*, Wyd. Universitas, Kraków.
- Fredro A., *Ojczyzna nasza*, (w:) W. Borowy (1958), *Od Kochanowskiego do Staffa. Antologia liryki polskiej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 86-87.

- Gordon D., Lakoff G. (1975), *Conversational postulates*, (w:) P. Cole, J. Morgan, *Syntax and semantics 3: Speech Acts*, New York, 83-106.
- Grice P. (1975), *Logic and conversation* (w:) P. Cole, J. Morgan, *Syntax and semantics 3: Speech Acts*, New York, 41-58.
- Konwicky T. (1990), *Kompleks Polski*, Wydawnictwo Alfa, Warszawa.
- Krasicki I. (1958), *O miłości ojczyzny*, (w:) W. Borowy, *Od Kochanowskiego do Staffa. Antologia liryki polskiej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 54-55.
- Pietrzak J. (1982), *Żeby Polska była Polską. Występ*, (w:) B. Drozdowski, B. Urbankowski (1988), *Od Staffa do Wojaczka. Poezja polska 1939-1985. Antologia*, tom 2, Wyd. Łódzkie, 371.
- Radziejewski D. (1997), *Angielsko-polski tematyczny słownik idiomów, zwrotów, wyrażeń z dodatkiem przysłów i sentencji*, Altravox Press, Włocławek.
- Rey A., Chantreau S. (1993), *Dictionnaire des expressions et locutions*, Dictionnaires Le Robert, Paris.
- Searl J. (1975), *Indirect speech acts*, (w:) P. Cole, J. Morgan, *Syntax and semantics 3: Speech Acts*, New York, 59-82.
- Skorupka S. (1967), *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Słoński E. (1958), *Ojczyzna*, (w:) W. Borowy, *Od Kochanowskiego do Staffa. Antologia liryki polskiej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 308-310.
- Stanisławski J. (1983), *Wielki słownik polsko-angielski*, PWN, Warszawa.
- Wierzbicka A. (1999), *Język – Umysł – Kultura*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Zaręba L. (1995), *Polsko-francuski słownik frazeologiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.